

УДК 159.9:364.3-027.553-058.6 DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.4.36>

Наталя Едуардівна Мілорадова,

*доктор психологічних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра педагогіки та психології (професор);*

 <https://orcid.org/0000-0002-0716-9736>,
e-mail: natashaM69@ukr.net;

Вікторія В'ячеславівна Доценко,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра педагогіки та психології (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0001-7757-2793>,
e-mail: valakh@meta.ua;

Павло Дмитрович Червоний,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра педагогіки та психології (доцент);*

 <https://orcid.org/0000-0002-8172-7732>,
e-mail: nepavel@ukr.net;

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ
КОНЦЕПЦІЙ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА**

У статті наголошено, що у зв'язку з повномасштабною війною рф проти України з'явилися нові фактори ризику збільшення фактів домашнього насильства. Зазначено, що сучасна наука розглядає домашнє насильство крізь призму наявних підходів, які пояснюють причини його виникнення та особливості перебігу. Проаналізовано теорії та концепції в межах основних підходів, серед яких розглянуто такі: соціокультурний, системно-сімейний, індивідуально-психологічний та соціологічний. Проаналізовано основні положення загальноприйнятої сьогодні екологічної теорії насильства, яка пояснює насильство в сім'ї крізь призму взаємовпливу на розвиток людини чотирьох систем (мікросистеми, мезосистеми, екосистеми, макросистеми).

Ключові слова: домашнє насильство, постраждалі, фактори, що сприяють збільшенню домашнього насильства, наукові підходи, концепції та теорії домашнього насильства, екологічна теорія насильства.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Актуальність розгляду питань, пов'язаних із проявами насильства в суспільстві, не викликає сумнівів. Міждисциплінарний характер

проблеми домашнього насильства ґрунтується на тому, що вона є однією з найбільш гострих сучасних форм порушення прав людини.

У відомому Всесвітньому звіті про насильство та його вплив на здоров'я населення наведені основні фактори ризику, серед яких: низький рівень освіти; злиднений стан родини; насильство, пережите в дитинстві; прийняття моделі поведінки чоловіка, наділеного значними правами; прийняття традиційних сімейних ролей; домінування чоловіка у стосунках; часті конфлікти та їхня ескалація; толерантне ставлення суспільства до проявів насильства; неефективна робота органів із боротьби з насильством тощо¹. Однак реалії сьогодення, пов'язані з повномасштабною війною рф проти України, сприяли загостренню та появі нових факторів ризику збільшення фактів домашнього насильства. Як ми зазначали у попередніх публікаціях [1], серед цих факторів найбільш вагомими є:

- страх, невпевненість;
- відчуття безпорадності та розгубленості;
- соціально-економічна нестабільність і втрата роботи;
- вимушене переселення та втрата безпечного оточення й усталеного міжособистісного простору;
- порушення сімейної динаміки та стосунків;
- зростання вживання алкоголю та наркотиків;
- легкий доступ до різних видів зброї;
- виникнення посттравматичного стресового синдрому та ін.

Тому, попри війну, необхідно продовжувати роботу із профілактики та відповідного реагування на факти домашнього насильства, а розуміння сутності і змісту наявних теоретичних концепцій виникнення насильства є основою протидії цьому явищу.

Стан дослідження проблеми

Розгляду питань, присвячених аналізу різноманітних аспектів проблем, пов'язаних із домашнім насильством і насильством взагалі, присвятили свою діяльність науковці різних галузей знань: психології, соціології, педагогіки, медицини, права тощо. Фундаментальні дослідження насильства в соціальних і міжособистісних відносинах здійснили Х. Арендт, В. Беньямін, М. Вебер, Т. Гоббс, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, Дж. Локк, Р. Мертон, П. Сорокін, О. Шпенглер, З. Фройд, Е. Фромм та ін. У межах соціологічних і філософських досліджень розглянуто теоретико-методологічні та практичні аспекти цього явища. Найбільш значущими серед них були роботи Р. Барта,

¹ Devastatingly pervasive: 1 in 3 women globally experience violence // World Health Organization : сайт. 09.03.2021. URL: <https://www.who.int/news/item/09-03-2021-devastatingly-pervasive-1-in-3-women-globally-experience-violence> (дата звернення: 10.11.2023).

Р. Берка, П. Бурдье, М. Вебера, Т. Веблена, А. Грамші, Г. Гегеля, К. Йолло, Л. Лерман, К. Маркса, Ф. Ніцше, Л. Шермана, М. Фуко та ін.

Психолого-педагогічним і соціологічним аспектам виявлення, профілактики та реагування фахівців на домашнє насильство приділили свою увагу В. Андрєєнкова, О. Безпалько, А. Бова, В. Бондаровська, Т. Журавель, О. Кочемировська, Н. Максимова, К. Мілютіна, Н. Мілорадова, Г. Мустафаєв, Н. Пашко, І. Трубавіна, С. Тунтуєва, Т. Цюман та ін.

Аналізу правових аспектів системи запобігання та протидії домашньому насильству на вітчизняному та міжнародному рівнях присвятили свою діяльність О. Бандурка, П. Біленко, А. Бойко, М. Думчиков, А. Блага, Т. Бугаєць, О. Калашник, О. Джужа, С. Волошина, О. Ковальова, К. Левченко, О. Литвинов, Т. Малиновська, С. Мирославський, І. Тітко, О. Харитонова, О. Храмцов, Г. Христова, С. Щербак та ін.

Як зарубіжні, так вітчизняні вчені зауважують на багатоаспектності насильства, розглядаючи його як певний комплекс взаємопов'язаних явищ і процесів, які відбуваються в різних сферах життя суспільства, мають різноманітні характеристики й особливості.

Сучасна наука розглядає домашнє насильство крізь призму наявних підходів, які пояснюють причини його виникнення, особливості перебігу та наслідки. Більшість науковців виокремлюють соціокультурний (М. Вольфган, Н. Блеклок, М. Страус, Р. Гелес, А. Квітковська, І. Грабська та ін.), системно-сімейний (Д. Джексон, П. Вацлавик, К. Маданес, В. Сатір, С. Паттерсон та ін.), індивідуально-психологічний (С. Гарт, Д. Дугтон, А. Розенбаум та ін.), соціологічний (Р. Арон, П. Бурдье, М. Страус, Т. Парсонс, М. Фрідман, М. Фуко та ін.) підходи, але загальноприйнятною сьогодні вважають екологічну теорію насильства (У. Бронфенбреннер).

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розгляд сучасних підходів до розуміння витоків насильства, механізмів функціонування та розвитку, феноменів і наслідків для побудови адекватних та дійових стратегій профілактики і подолання цього явища.

Завданнями, спрямованими на досягнення вказаної мети, є характеристика сучасних теорії та концепції в межах наявних підходів щодо з'ясування причини виникнення феномена домашнього насильства в суспільстві та пояснення механізмів його функціонування.

Наукова новизна дослідження

Комплексно проаналізовано наявні підходи до з'ясування передумов виникнення домашнього насильства як основи розуміння механізмів і феноменів цього явища в суспільстві.

Виклад основного матеріалу

Залежно від завдань, що ставить перед собою та чи інша наука, особливостей її об'єкта та предмета розглядають і досліджують різні аспекти поняття «наси́льство». Слово «наси́льство» походить від старослов'янського іменника «сила». Словник української мови визначає наси́льство як застосування фізичної сили до кого-небудь або застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось [2, с. 184]. У Словнику сучасної англійської мови наголошується, що наси́льство – це використання фізичної сили щодо іншого [3, с. 175], а Новий тлумачний словник української мови пояснює цей термін через такі слова, як силування, гвалт, примус, утиск та ін. [4, с. 303].

Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII домашнє наси́льство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє наси́льство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь¹.

Науковці наголошують на наявності певних ознак насильства, серед яких виокремлюють такі:

- це акт поведінки (не мотив або емоції) у вигляді дії або бездіяльності;
- має умисний характер (діяння, вчинене з необережності, не є насильницьким);
- характеризується протиправністю, тому що порушує права та свободи людини, асиметрією сил – значна перевага сил кривдника (фізичних, психологічних, владних, економічних тощо) щодо постраждалої особи;
- завдає фізичної та/або психологічної шкоди.

Для розуміння того, чи є певний акт поведінки насильством, окрім вищезазначених ознак, необхідно враховувати особливості кожного конкретного випадку, розглядаючи як особливості внутрішніх спонукань сторін взаємодії, так і ситуацію, в якій безпосередньо відбувається взаємодія.

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 10.11.2023).

Ефективність відповідного реагування на факти домашнього насильства і профілактика цього негативного явища певною мірою залежать від розуміння передумов його виникнення й особливостей перебігу. У другій половині ХХ ст. поява вайоленсології – науки про насильство – дала поштовх до послідовного та ґрунтовного вивчення феномена насильства. Це пов'язано із систематизацією багатьох досліджень у межах філософії, соціальної етології, соціології, психології, науки про міжнародні відносини, кримінології тощо. Саме виникнення вайолентології як науки сприяло оформленню наукових поглядів у теорії та концепції, які і зараз панують у наукових колах. Розглянемо більш детально наявні підходи.

Перший підхід – *соціокультурний* – фокусується на аналізі соціальних структур, культурних норм і цінностей суспільства як чинників домашнього насильства. Він концентрує увагу на впливі соціальних чинників і устрою, а також сімейних відносин на управління атмосферою насильства. У межах підходу основною причиною домашнього насильства та насильства над жінками вбачається так зване домінування чоловіка в суспільних відносинах, відсутність гендерної рівності, наявність усталених патріархальних норм, що сприяють виникненню насильства.

Основною теорією цього підходу є патріархальна теорія. Її представники розглядають суспільство та державу з позиції домінування чоловіків над жінками, де чоловіки поведуться з ними як зі своєю власністю. Тобто влада батька (патріарха) є незаперечною. Виникнення та використання насильства як у суспільних відносинах, так і в міжособистісних (у родині) пояснюється економічними та соціокультурними умовами життя суспільства. Причини насильства переносяться в економічну і соціокультурну площину, а джерелами насильства є певні протиріччя в суспільній свідомості щодо питань структури та комплексу цінностей, традицій і поглядів на взаємовідносини чоловіка та жінки й виконання ними певних ролей і функцій.

Наявна економічна та соціальна нерівність є передумовою виникнення диференціації суспільства на групи і класи та, відповідно, загострення протиріч між ними. Дух боротьби та класова нерівність знаходять своє відображення в існуванні домашнього диктату, що заохочується догматичними усталеними нормами організації сімейного життя, відповідно до яких суворе поведіння патріарха (голови родини) з членами родини, агресивність і фізичне насильство ототожнювалися з його мужністю, міццю та владою. Поводження як із власністю насамперед стосувалося жінок і дітей. Така традиція насильницьких відносин у сім'ї підтримувалась і релігією. На жаль, і зараз у різних країнах ми маємо приклади існування патріархальних поглядів на взаємовідносини в сім'ях.

Як зауважує Л. Повалій, до факторів, що впливають на прояв насильства в сім'ї, у межах соціокультурного підходу належать: існування культури насильства в суспільстві, патріархальність суспільства, тоталітарні настанови членів сім'ї, панівні стереотипи щодо ролі чоловіка й жінки в суспільстві [5, с. 360].

Проте сучасні науковці, розглядаючи певні соціально-економічні причини насильства, наголошують на необхідності враховувати те, що насильство здійснюється конкретними особами, і це пов'язано з їхніми певними психологічними та фізіологічними особливостями.

Наступний *індивідуально-психологічний* підхід у вивченні насильства в сім'ї розглядає концепції, що пояснюють формування насильницьких стосунків природою людини і фокусують увагу на дослідженні особистісних рис кривдника і постраждалої особи. Прихильники цього підходу зауважують, що існують певні вроджені схильності, інстинкти, які підштовхують людину до насильства. У результаті проведених у межах підходу досліджень було виявлено, що і кривдник, і постраждала особа мають схожі особистісні риси (наприклад, неадекватна самооцінка, проблеми із саморегуляцією, схожий досвід переживання насильства в дитинстві з боку батьків чи інших членів родини тощо). Крім того, науковці наполягають на виявленні генетичних і біологічних аномалій, що проявляються у фізичних та психічних порушеннях здоров'я, алкогольних і наркотичних зловживаннях, аморальних та протиправних вчинках.

У родинях із проявами домашнього насильства найчастіше має місце феномен соціальної естафети – відтворення поведінки, яку людина засвоїла в дитинстві. Досвід спостереження або відчуття на собі насильства в дитинстві деструктивно впливає на особистість і збільшує ризик розвитку зневажливих стосунків у власній сім'ї. Жінки перетворюються на постраждалу особу, граючи «жертвовну» роль, тобто здійснюється формування «комплексу жертви». Це комплекс служіння, набута особистісна риса, настанови та життєва позиція, коли людина вважає себе жертвою негативних дій інших людей або обставин; тотальна залежність від інших людей і водночас демонстративна форма незалежності від інших.

Комплекс жертви розуміють у психології як стан людини, коли вона шукає винних у своїх невдачах, виправдовуючи себе і звинувачуючи оточуючих у поганому поводженні, але при цьому нічого не робить для виправлення ситуації. Формування цього комплексу починається з дитинства. Якщо дитина не відчуває безумовної любові з боку батьків, це призводить до формування в неї заниженої самооцінки та відчуття знецінення себе, сприяє формуванню потреби «завоювати» цю любов. Шляхами її отримання в дитячому розумінні є необхідність робити те, що від тебе очікують (слухатися, підкорятися,

вчитися та ін.) [6]. Але спостереження й проживання насильства в дитинстві з боку близького оточення (батьків або інших родичів) по-різному впливають на вибір ролі агресора чи жертви.

Аналізуючи історії життя агресорів, ми також стикаємось із проявами насильства щодо них у дитинстві. Як зауважує у своїх дослідженнях німецький кримінолог Г. Шнайдер, важливим аспектом, що детермінує насильство, є виховання в конфліктних сім'ях, інші вади соціалізації, різниця інтересів батьків та дітей [7].

У межах індивідуально-психологічного підходу доволі поширеними є психологічні та соціобіологічні теорії, соціал-дарвінізм, деякі політологічні напрями, які вважають підґрунтям біологічну, генетичну й еволюційну схильність людини до актів агресивної поведінки. Найуживанішими серед психологічних і соціобіологічних теорій є: *психопатологічна; циклічності або міжпоколінної передачі насильства; соціального навчання.*

Представники психопатологічної теорії пояснюють виникнення насильства, жорстокого поводження та віктимної поведінки в сім'ях наявністю певних психічних хвороб, розладів і особистісних дисфункцій. Тобто вони наголошують на тому, що саме це і є причиною прояву агресії в міжособистісних стосунках у родині. Ця теорія, як і всі інші, має свої переваги та недоліки. До переваг можна віднести:

- виокремлення та опис низки характерних рис учасників насильства – кривдника та постраждалої особи;
- надання характеристики особливостей взаємовідносин між кривдником і постраждалою особою.

Недоліками теорії є те, що науковці не змогли виокремити певний психічний розлад, що був би властивим як кривднику, так і постраждалій особі, та особистісні риси, пов'язані саме з домашнім насильством; ігнорували існування факту, що серед кривдників є багато психічно здорових людей, а серед людей, які мають психічні захворювання, не всі поводяться агресивно.

Теорія циклічності насильства, або міжпоколінної передачі насильства, полягає в тому, що насильницька поведінка може бути засвоєною в межах сім'ї та передається від одного покоління до іншого [5]. Для аб'юзивних стосунків характерним є наявність циклічності насильства, протягом якого чергуються зростання напруги, вчинення насильства (інцидент) та період примирення і спокою. Американський психолог А. Уолкер розробила теорію, що описує домашнє насильство як повторюваний зі збільшенням частоти *цикл* дій, що складається з трьох стадій: наростання напруги – насильницький інцидент – примирення та «медовий місяць». Дослідниця наголошує, що для домашнього насильства характерною є циклічність, повторюваність. Воно має тенденцію до зростання: стає більш грубим,

масивним, тобто охоплює більше аспектів життя, тяжіє до тотальності, а образлива поведінка, скоріше, закріплюється, ніж руйнується¹.

На існуванні впливу агресивного підходу у вихованні дитини на формування насильницької поведінки вказували у своїх дослідженнях і А. Бандура (теорія соціального навчання) і Р. Геліс (роль жорстокості у становленні агресивності дорослого) та інші дослідники. Формування насильницького стилю взаємодії відбувається поступово: від уникнення та чинення опору жорстоким батькам до розуміння того, що фізична агресія – це метод впливу і контролю над людьми і задя цього його можна застосовувати в міжособистісних стосунках.

Одна з причини утворення безперервного ланцюга насильства є те, що діти, які стають жертвами насильства або свідками насильницьких відносин між батьками у дитинстві, у багатьох випадках відтворюють аналогічний спосіб поведінки у власних сім'ях. Таким чином, безперервність насильства закріплюється. Отже, серед особливостей насильства виокремлюють: циклічність, зростання, закріплення, тотальність і повторюваність.

У межах *системно-сімейного* підходу сім'я розглядається як соціальна система, що має певні внутрішні та зовнішні кордони, цінності, структуру відносин, властивості і таємниці. Динамічність цієї системи сприяє формуванню певних стратегій її реагування на зовнішні та внутрішні виклики. Головними параметрами сімейної системи є стереотипи взаємодії, кордони, стабілізатори, сімейні правила, міфи та сімейна історія. Кожна сімейна система має унікальний характер, тому що створюється та функціонує у своєрідній психологічній атмосфері. Члени сім'ї постійно перебувають як під внутрішнім, так і під зовнішнім впливом. Це має і позитивні, і негативні наслідки як для її розвитку взагалі, так і для розвитку окремих її членів.

Представники цього підходу фокусують увагу на вивченні особливостей взаємодії, динаміці спілкування, процесах вирішення конфліктів у сім'ї та способах примирення, що існують між її членами. Насильство пов'язано з різноманітними обмеженнями фізичного, морального, естетичного й економічного характеру.

Як зауважують науковці, насильство пов'язується із застосуванням свідомого фізичного, психологічного, фінансово-матеріального тиску на людину, оскільки більшість випадків насильства в сім'ї пов'язані з психологічним тиском і експлуатацією [8, с. 29].

Теорії в межах цього підходу фокусують увагу на таких дослідницьких аспектах:

¹ Walker Lenore E. The battered woman syndrome. 3rd ed. Springer Publishing Company, LLC. 2009. 488 p.

– насильство в сім'ї – це певна форма міжособистісної комунікації, що складається з окремих соціальних актів між членами сімейної системи;

– насильство в сім'ї має інтеракційний характер (аналіз вчинків членів родини крізь призму їх реагування на винагороду чи покарання; вивчення характеристики тих компонентів спілкування, які пов'язані із взаємодією та безпосередньою організацією спільних дій);

– насильницькі дії мають девіантний характер;

– необхідність аналізу конфліктологічних передумов розвитку і перебігу насильства.

Так, А. Поваїї зауважує, що представники цього підходу розглядають насильство в сім'ї як форму взаємодії, організовану певним чином. Дослідники виокремлюють так звану неявну, або неочевидну, форму насильства, ту, яка не має на меті завдати шкоди. До таких форм належать: педагогічне насильство, соціалізаційне насильство, інформаційне насильство, самозванницьке насильство [5].

У межах системно-сімейного підходу домашнє насильство розглядається як продукт життєдіяльності всієї сімейної системи, а не результат прояву якоїсь окремої патології. Фокус уваги перебуває у сфері аналізу особливостей сімейної комунікації між структурними елементами сім'ї, а саме її підсистемами: індивідуальній, подружній, батьківській, сиблінговій та дитячо-батьківській. Дослідження стосуються аналізу виникнення дисфункцій та психологічних механізмів розгортання образливих взаємин у родині.

Представники *соціологічного підходу* зауважують, що насильство – це загальносуспільне явище та є наслідком зіткнення різноманітних інтересів, що проявляються на різних рівнях його розвитку, тобто насильство має соціокультурну зумовленість.

Так, відповідно до поглядів американського соціолога Т. Парсонса, насильством є сама соціальна система. Основна теза науковця стосується того, що вирішальним у людських діях є нормативні чинники, аналітично незалежні від особистісних мотивів, економічних інтересів, інтересів політичних еліт. Тобто насильство є системним механізмом, вбудованим у суспільство з метою примушення його членів до певної поведінки, доцільної в конкретний проміжок часу [9].

Науковці з огляду на структурно-функціональний підхід Т. Парсонса обґрунтовують поняття системного насильства, наголошуючи, що носієм такого насильства і є безпосередньо сама соціальна система [9]. Такі дії, породжені суспільством, обмежують природні права та інтереси громадян. Виходячи із цього, механізм насильства трактується як специфічна комунікаційна дія або як реакція на такі дії. Німецький соціолог Н. Луман [10] зазначає, що насильство

визначається як цілісна система та постійний елемент соціальної структури.

Майже такі самі погляди мали й інші представники цього підходу:

– агресія загострюється в процесі соціалізації через формування усталених поглядів на світ, соціальну структуру, соціальні групи тощо (Р. Арон) [11];

– насильство «вмонтовано» в систему суспільства за допомогою впливу панівних структур на соціальне знання (М. Фуко) [12, с. 34–36];

– насильство є всюди та практично не наділене фізичними характеристиками, а поєднується з владою та вбудоване в контрольовану нею систему соціалізації (П. Бурдьє) [13];

– насильство – це «реакція на сприйняте безсилля» (Д. Франкель-Говард) [14, с. 15–16].

Американські вчені-соціологи М. Страус і М. Фрідман для пояснення сімейного насильства фокус уваги переводять на особливості передачі соціального знання через покоління. Вони наголошують, що використання різних форм фізичного покарання батьками вчить їхніх дітей, що фізична сила приймається та виправдовується, коли її використовують проти членів сім'ї [14, с. 25].

Розглядається насильство і як звичайне явище в межах теорії звичайного насильства С. Стайнмеца, Р. Дж. Геллеса та М. Страуса [15]. Насильство характеризується науковцями як звичайне та регулярне явище, що притаманне родині, групам, культурі та суспільству в цілому і передається через покоління. Таку динаміку вчені пояснюють структурою сім'ї: домінуванням батька чи матері над дитиною. Тобто представники зазначеного напрямку акцентують увагу на тому, що насильство ніби вбудоване в суспільну систему, де кожен її елемент відчуває вплив суспільних вимог та правил і це призводить до необхідності застосування насильницьких форм взаємодії в міжособистісних стосунках.

Найбільш загальноприйнятною сьогодні вважають *екологічну теорію* насильства американського психолога, спеціаліста в галузі дитячої психології У. Бронфенбреннера¹, яка пояснює насильство в родині, розглядаючи проблему з різних боків крізь призму взаємовпливу на розвиток людини чотирьох систем: *мікросистеми, мезосистеми, екзосистеми, макросистеми*.

Дослідник припускає, що буття людини переважно визначається системами, до яких вона включена, та характером впливу цих систем одна на одну. Він зауважує, що екологічне середовище розвитку

¹ Теорія екологічних систем Урі Бронфенбреннера // Психологіс. Енциклопедія практичної психології : сайт. http://psychologis.com.ua/teoriya_ekologicheskikh_sistem_uri_bronfenbrennera.htm (дата звернення: 10.11.2023).

дитини складається з чотирьох, ніби вкладених одна в одну, систем, під впливом яких формуються поведінкові стереотипи, а саме:

– мікросистема, або індивідуальний рівень – сім'я дитини. Саме розгляд цього рівня показує, яким чином людина робить внутрішнім те, що потім сформує в ній насильницький спосіб життя. Особистість дитини формується та розвивається під впливом батьківських настанов і цінностей, типу подружніх взаємовідносин та стилів вирішення конфліктів, що виникають. Дружні стосунки між батьками в родині, коли вони підтримують одне одного, сприяють розвитку спокійної, врівноваженої та доброзичливої дитини. Агресивна, нетерпима, непослідовна та конфліктна поведінка породжує дитячу агресивність, тривожність і невпевненість, що може стати підґрунтям для формування насильницьких форм поведінки в майбутньому;

– мезосистема – дитячий садок, школа, двір тощо. Відбувається закріплення або руйнування стереотипів міжособистісної взаємодії під впливом їх порівняння (особливості взаємин у родині між її членами та особливості взаємодії у близькому середовищі). Мезосистема та мікросистема впливають на розвиток дитини. Позитивний вплив здійснюється за умови співпраці між батьками і працівниками дошкільних та шкільних навчальних закладів. Крім того, на формування поведінкових стереотипів дитини в закладах освіти впливають, наприклад, факти булінгу у шкільному середовищі, особливості профілактики та відповідного реагування на нього з боку оточення;

– екзосистема – дорослі соціальні організації. Це можуть бути формальні організації, наприклад місце роботи батьків або матері, або соціальні служби та відділи охорони здоров'я. Цей рівень має три складові: інституціональне узаконення насильства; агресивні взірці; повторна віктимізація. Підтримка з боку екзосистеми сприяє гармонійному розвитку дитини (лікарняні батькам у разі хвороби дітей, конструктивна взаємодія на роботі, співчутливі керівники та налагоджена система профілактики поведінкових відхилень і девіацій). Як зауважують фахівці, доволі значна кількість позитивних зв'язків сім'ї із соціальними інституціями сприятливо позначається як на сім'ї в цілому, так і на розвитку дитини. І навпаки, що менше таких зв'язків, то більш непередбачуваними є ситуації в сім'ї та розвиток дитини. Може спостерігатися підвищення рівня конфліктної взаємодії у внутрішньосімейних відносинах, що безпосередньо впливає і на дитину;

– макросистема – культурні звичаї країни, цінності та ресурси. У цій системі передумовами насильства є переконання і культурні цінності, що стосуються жінки, чоловіка, дітей, сім'ї. Якщо в країні не заохочують принципи гендерної рівності та неприйняття насильницьких форм поведінки, то дитина буде зростати в умовах, що

сприяють формування допустимості агресивності та насильства у взаємовідносинах, а мікро-, мезо- й екзосистеми можуть виявитися недостатніми, щоб це компенсувати.

У. Бронфенбреннер вважав, що найбільш значущу роль у розвитку дитини відіграє саме макросистема, оскільки вона має здатність впливати на всі інші рівні.

Висновки

Повномасштабна агресія РФ проти України спричинила виникнення нових факторів ризику збільшення домашнього насильства, серед яких: легкий доступ до різних видів зброї, вимушене переселення, травматизація внаслідок війни. Вони можуть стати «пусковим механізмом» для насильницьких дій або сприяти збільшенню його сили та кількості епізодів. Насильство має різні форми, ступені інтенсивності та сили. Однак, які б форми воно не приймало, завжди є порушення прав і свобод іншої людини, тому для відповідного реагування та профілактики виникнення й поширення цього явища необхідним є розуміння передумов його походження. Саме тому розгляд сучасних підходів до розуміння витоків насильства, механізмів функціонування та розвитку, феноменів і наслідків у межах наявних підходів (соціокультурного, системно-сімейного, індивідуально-психологічного, соціологічного та екологічної теорії) надає можливість пояснити виникнення, повторюваність, циклічність і закріплення цього явища в міжособистісних відносинах між членами родини. Ці знання і є однією зі складових побудови ефективної системи профілактики та подолання цього явища в суспільстві.

Список бібліографічних посилань: 1. Домашнє насильство: психологічні передумови, допомога, протидія : навч.-практ. посіб. / І. О. Бандурка, О. І. Федоренко, Н. Е. Мілорадова та ін. Харків : Майдан, 2023. 486 с. 2. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1974. Т. 5: Н–О. 840 с. 3. Longman Dictionary of Contemporary English: New edition / ed. by D. Summers. Burnt Mill, Harlow : Longman, 1987. XXVI. 4. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконтіт, 2003. Т. 2. 926 с. 5. Повалій А. В. Концептуальні підходи до аналізу насильства в сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2010. Вип. 14, кн. 1. С. 358–367. 6. Мілорадова Н. Е. Трикутник Карпмана – токсична модель відносин: особливості розвитку та стратегії виходу *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*. 2021. № 3 (56), т. 3. С. 147–156. DOI: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2021-56-3-3-147-156>. 7. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней та ін. ; за заг. ред. В. В. Чернея ; за наук. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

8. Дмитренко М. І., Тропін М. В., Власов П. О. Попередження насильства в сім'ї. Дніпропетровськ, 2001. 50 с. **9.** Соціологіка мислення Толкотга Парсонса : монографія / В. А. Ніколаєнко, А. Г. Ніколаєнко, Ю. І. Яковенко ; за ред. Н. І. Соболевої. Київ : ПФ «Фоліант», 2021. 308 с. **10.** Абашнік В. Ніклас Луманн про межі права // Фундаментальні проблеми юриспруденції III. Межі права : зб. тез. доп. Всеукр. круглого столу з міжнар. участю (м. Харків, 28–29 трав. 2021 р.) / уклад.: К. Буряковська, С. Максимов, Н. Сагохіна, О. Стовба. Харків, 2021. С. 6–9. **11.** Арон Р. Мир і війна між націями / пер. з фр. В. Шовкун, З. Борисюк, Г. Філіпчук. Київ : МП «Юніверс», 2000. 688 с. **12.** Фуко М. Наглядати й карати / пер. з фр. П. Таращук. Київ : Основи, 1998. 391 с. **13.** Бурдье П., Вакан Л. Чоловіче домінування // Спільне Commons : сайт. 30.03.2011. URL: <http://commons.com.ua/uk/choloviche-dominuvannya/> (дата звернення: 10.11.2023). **14.** Франкель-Говард Д. Насильство в сім'ї. Перегляд теоретичної та клінічної літератури / пер. з англ. Канада, 1989. 142 с. **15.** Криницька І. П. Теоретичні підходи до детермінації феномена насильства над дітьми в сім'ї в соціології. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 12. С. 64–67.

Надійшла до редколегії 13.11.2023

Прийнята до опублікування 29.11.2023

Miloradova N. E., Dotsenko V. V., Chervonyi P. D. Retrospective analysis of scientific and psychological concepts of domestic violence

It is emphasised that in connection with the full-scale war of the russian federation against Ukraine, new risk factors for the increase in domestic violence have emerged, among which the most significant are fear, uncertainty; a sense of helplessness and confusion; socio-economic instability and job loss; forced displacement and loss of a safe environment and established interpersonal space; disruption of family dynamics and relationships; increased alcohol and drug use; easy access to various types of weapons; and the emergence of post-traumatic stress syndrome.

It is noted that modern science considers domestic violence through the prism of existing approaches that explain the causes of its occurrence and peculiarities of its course.

The first approach, the socio-cultural approach, focuses on the analysis of social structures, cultural norms and values of society as factors of domestic violence. It focuses on the impact of social factors and structures, as well as family relationships, on the management of the atmosphere of violence. The approach sees the main cause of domestic violence and violence against women as the so-called male dominance in social relations, the lack of gender equality, and the existence of established patriarchal norms that contribute to violence.

The next individual psychological approach considers concepts that explain violence by human nature and focuses on the study of the personality traits of the perpetrator and the victim. Proponents of this approach emphasise that there are innate inclinations and instincts that push people to violence.

Representatives of the systemic-family approach focus on the study of interaction, communication dynamics, conflict resolution processes in the family and ways of reconciliation that exist between its members. Violence is caused by various physical, moral, aesthetic, and economic constraints. According to scientists, violence is associated with the use of deliberate physical, psychological, financial and material pressure on a person, as most cases of domestic violence intersect with psychological pressure and exploitation.

Representatives of the sociological approach note that violence is a general social phenomenon and it is a consequence of the clash of various interests manifested at different levels of its development, i.e. violence is socioculturally determined.

The most widely accepted today is the ecological theory of violence, which explains domestic violence by considering the problem from different aspects through the prism of the mutual influence of four systems on human development: microsystem, mesosystem, exosystem, macrosystem.

Therefore, despite the war, it is necessary to continue work on prevention and appropriate response to domestic violence, and understanding the essence and content of existing theoretical concepts of violence is one of the components of countering this phenomenon.

Key words: domestic violence, victims, factors contributing to the increase in domestic violence, scientific approaches, concepts and theories of domestic violence, ecological theory of violence.

